

М.В. Канівець

РОЛЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ В ПРОЦЕСІ САМОРОЗВИТКУ СТУДЕНТІВ

Постановка проблеми. Саморозвиток спрямований на зміну самої людини. Це внутрішня духовно-практична діяльність суб'єкта, в результаті якої змінюється її внутрішній світ. Йдеться про становлення особистості як цілісної системи, яке можливе лише в єдності всіх її складників на певному етапі її розвитку. Воно передбачає розвинену самосвідомість в єдності самопізнання, самооцінки, самоконтролю, саморегуляції, самоефективності та самовдосконалення. Велику роль у саморозвитку відіграє система освіти.

Освіта об'єктивно має в собі потенціали активізації особистісного зростання учнів. Вона є цілеспрямованою системою забезпечення саморозвитку учасників педагогічного процесу. Для реалізації поставлених цілей освітньої системи ВНЗ необхідно вдосконалювати систему навчання в плані як розроблення ефективних методів передачі знань, так і їх саморозвитку. А це передбачає створення педагогічних умов, необхідних і для засвоєння навчального матеріалу, і для самоосвіти студентів.

Самоосвіта є невід'ємною частиною систематичного навчання у ВНЗ, сприяючи поглибленню, розширенню і кращому засвоєнню знань. Шлях до самоосвіти лежить через самостійну роботу студентів (СРС), яка є особливою, вищою формою навчальної діяльності, що обумовлюється індивідуально-психологічними особливостями студента як суб'єкта. Вона є усвідомленою, вільною за вибором, внутрішньомотивованою, цілеспрямованою діяльністю. СРС включає виконання низки дій: усвідомлення мети своєї діяльності, прийняття навчального завдання, надання їй особового сенсу з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей і знань особистості, самоорганізація в розподілі навчальних дій у часі, самоконтроль їх виконання і оцінка результатів своєї діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації самостійної роботи студентів розглядають у своїх роботах А. Алексюк, Ю. Бабанський, В. Бондар, В. Козаков, П. Підкасистий, П. Сікорський, В. Загвязинський, Н.Ягельська та інші. О.С. Пономарьов, у свою чергу, виокремив поняття логіки самостійної діяльності студентів у системі їхнього особистісного розвитку.

Самостійну роботу студентів розглядають як організовану і контрольовану викладачем позааудиторну діяльність учнів з урахуванням їхніх психологічних особливостей і інтелектуальних знань. Вона є засобом формування професійної компетентності, способом саморозвитку, самоорганізації та самоконтролю студентів.

Так, за Н. В.Ягельською, самостійна робота – це форма організації і реалізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, яку спрямовує і контролює викладач або сам студент відповідно до програми навчання та індивідуальних потреб на аудиторних заняттях або в позааудиторний час з метою оволодіння професійними знаннями, навичками й уміннями та для самовдосконалення [7].

Не можна не погодитися з В. І. Загвязинським, що саме СРС "формує готовність до самоосвіти, створює базу безперервної освіти", дає можливість "бути свідомим і активним громадянином і творцем" [1].

Її цілями є:

- вироблення у студентів міцних навичок самостійної роботи з навчальною, науковою, довідковою літературою;
- формування вмінь раціонально організувати розумову працю, в процесі якої студент активізує свої зусилля на розумінні, запам'ятовуванні та засвоєнні навчального матеріалу;
- розвиток здатності до самопізнання, самостереження, рефлексії, спрямованих на вивчення своїх індивідуально-психологічних особливостей і характеристик;
- підвищення впевненості в собі, самоефективності, адекватної самооцінки;
- формування здатності до саморозвитку, самовдосконалення;
- складання програми саморозвитку і самовдосконалення із зазначенням термінів її виконання.

Мета статті. Визначити роль і значення самостійної роботи в процесі саморозвитку особистості студента під час навчання у ВНЗ. Запропонувати ефективні прийоми активізації СРС.

Виклад основного матеріалу. Самостійна робота студентів разом з аудиторною є однією з форм навчального процесу і суттєвою його частиною. Для її успішного виконання потрібне планування обсягу самостійної роботи в навчальних планах спеціальностей профілюючими кафедрами і контроль з боку викладачів.

За даними ЮНЕСКО, в університетах країн Європи на самостійну роботу відводиться від 40% до 70% усього навчального часу. У США на одну годину аудиторної роботи припадає дві години позааудиторної. За іншими даними, співвідношення аудиторної та позааудиторної роботи у світі становить 1:3,5.

Останніми роками в освітньому просторі України відбулися зміни в організації навчальної діяльності студентів. Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах передбачається, що самостійна робота студентів як основний засіб оволодіння навчальним матеріалом має становити не менше 1/3 і не більше 2/3 загального обсягу часу, відведеного на вивчення конкретної дисципліни. Співвідношення між аудиторною і позааудиторною роботою змінюється на користь останньої. Так, Міністерство освіти і науки України рекомендувало знизити аудиторне навантаження з 36 до 30 годин на тиждень, що на даний момент активно запроваджується на місцях [2].

Нові підходи до вищої освіти орієнтовані на розвиток рефлексії і стан емоційного задоволення в процесі самостійної роботи, а також на поступове самоусвідомлення своїх можливостей. Студенти самі повинні побачити сенс власної роботи, опанувати процес власного навчання, стати справжніми суб'єктами освітньої діяльності. Педагогічний процес своє головне призначення реалізує в тому, що є значущим чинником особистісного зростання учня і педагога. Для реалізації поставлених цілей освітньої системи ВНЗ потрібно розробити методологію процесу навчання і саморозвитку в сучасних умовах, а також підготувати різні методичні посібники для успішної самостійної роботи.

На базі Національного технічного університету "ХПІ" було проведено дослідження, присвячене ролі самостійної роботи в саморозвитку особистості і визначенню рівня підготовки студентів до неї.

У педагогіці самостійну роботу вирізняють як одну з чотирьох основних форм навчальної діяльності студента [5]. Проте реалізувати цю форму навчальної діяльності можливо лише за дотримання низки умов, найбільш істотним з яких є наявність мотивації та базових навчальних навичок самостійної роботи у студентів, а також ефективної організації викладачем їхньої навчальної діяльності. Самостійна діяльність передбачає доволі високу внутрішню мотивацію, здатність самостійно виконувати різні типи завдань, що включають творчі продуктивні вміння, самоконтроль та самооцінку.

За результатами дослідження чинників, які мотивують студентів займатися самостійною роботою, були отримані такі результати: за потребою її виконують 84 % студентів, за власною ініціативою - 56 %, з метою саморозвитку і самовдосконалення - 84 %. За умови, що більшість студентів усвідомлюють важливість СРС, власну ініціативу в її виконанні проявляють лише трохи більше половини студентів. Перешкодою для здійснення самостійної роботи, на думку студентів, є: недостатній досвід її проведення (35 %), відсутність бажання (63 %), нестача часу (74 %).

Багато студентів не вміють правильно організувати самостійну роботу; розподіляти свій час; здійснювати контроль за виконуваною діяльністю. Так, 30% студентів визнали, що не вміють раціонально організовувати свою працю і ефективно розподіляти свій час, а 20 % студентів визначили свій рівень вміння самостійно працювати з літературою як низький. Навіть при вмінні вести самостійну роботу студенти зазнають, що прийом, осмислення, переробка, інтерпретація необхідної навчальної інформації викликає у них істотні труднощі. Ці дані свідчать, що уваги самостійній роботі студентів і навчанню її проведення у ВНЗ приділяється недостатньо.

Незважаючи на майже загальне визнання необхідності самостійної роботи далеко не всі студенти цілеспрямовано і регулярно нею займаються і відповідно досягають значущих для них результатів. Вони не завжди вміють правильно пізнати і оцінити себе, свої можливості, намітити собі цілі, опанувати стратегію і тактику їх досягнення. Більшість студентів, за їх власним визнанням, потребують педагогічної допомоги і керівництва з боку викладача не лише на стадії її проведення, але і при формуванні їхньої готовності до самостійної роботи.

Тому при вивченні курсу "Основи психології і педагогіки" студентам 2-го курсу на основі інформації, отриманої під час вивчення цього предмета, було запропоновано скласти свій психологічний портрет або Я-концепцію, які включали б такі характеристики:

- пізнавальні психічні процеси (увага, пам'ять, мислення, уява);
- емоційно-вольова сфера;
- здібності й задатки;
- темперамент і характер;
- комунікативна компетентність;
- наявність цілей діяльності;
- достоїнства й недоліки та ін.

Усвідомлення свого психологічного портрету примушує студентів формувати навички самопізнання внутрішніх психічних актів і станів, самоспостереження і розуміння самого себе. Самоспостереження - це спостереження за своїми діями, вчинками, почуттями; метод вивчення психічних процесів, властивостей і станів за допомогою суб'єктивного спостереження за проявами своєї свідомості. Деякі студенти стверджували,

що вперше серйозно замислилися про самих себе. Така самостійна робота сприяє формуванню у студентів адекватної самооцінки, знанню своїх достоїнств і недоліків, підвищенню впевненості в собі і своїй самоефективності.

Студент передусім повинен усвідомити і прийняти мету самостійної роботи. Далі, відповідно до прийнятої мети, студент продумує послідовність дій і оцінює умови її досягнення. Результатом є суб'єктивна модель, на основі якої студент складає програму дій із саморозвитку і самовдосконалення, визначивши засоби і способи її здійснення. В процесі виконання самостійної роботи він повинен навчитися здійснювати контроль своїх дій. Для оцінки її результатів студенти повинні мати в розпорядженні дані про те, наскільки вона визнається успішною.

Одним з найбільш складних завдань є формування у студентів системи саморегуляції, необхідної для здійснення поставлених цілей. Її значущість полягає в тому, щоб привести у відповідність можливості студента з вимогами навчальної діяльності, тобто студент повинен усвідомлювати свої завдання як її суб'єкт. Система саморегуляції складається з таких компонентів, як усвідомлення мети діяльності, стратегії і тактики її досягнення, забезпечення необхідних умов для її виконання, складання і здійснення програми дій, оцінка результатів і корекція способів досягнення бажаного результату.

Необхідно також організувати контроль викладача за самостійною роботою студентів так, щоб він був спрямований не стільки на перевірку міри запам'ятовування матеріалу, що вивчався, але і на його розуміння, розвиток творчих здібностей. Для цього в усіх видах діяльності необхідно створювати ситуації керованого самонавчання студентів, які містять такі компоненти:

- перенесення акценту з викладання на навчання;
- формування не лише пізнавальної, але і професійної мотивації діяльності студентів;
- формулювання своїх цілей;
- усвідомлення своєї Я-концепції або образу самого себе;
- критичний аналіз, оцінка своїх достоїнств і недоліків;
- розробка програми самовиховання і самостійної роботи;
- визначення способів і методів самостійної роботи;
- використання практичних рекомендацій з управління думками, емоціями і поведінкою;
- забезпечення самоконтролю і контролю з боку викладача.

Викладач - головна фігура в організації проведення і контролю за самостійною роботою. Він здійснює керівництво СРС за своєю дисципліною, формулює вимоги до проміжного контролю і здійснює підсумковий контроль знань. Основними завданнями викладача в управлінні самостійною роботою студентів є:

- ✓ надання допомоги студентам в організації самостійної роботи;
- ✓ здійснення диференційованого підходу до організації СРС;
- ✓ стимулювання інтересу студентів до поглибленого вивчення дисципліни;
- ✓ визначення обсягу завдань для СРС відповідно до програми;
- ✓ створення методичного забезпечення дисципліни;
- ✓ створення умов для роботи студентів за індивідуальним графіком і для проміжної звітності;
- ✓ здійснення контролю за СРС і якістю її виконання.

Критеріями оцінки результатів позааудиторної самостійної роботи студента є:

- рівень освоєння студентами навчального матеріалу;
- уміння студента використовувати теоретичні знання при виконанні практичних завдань;
- сформованість загальнонавчальних умінь;
- уміння студента активно використовувати електронні освітні ресурси, знаходити інформацію, вивчати її і застосовувати на практиці;
- обґрунтованість і чіткість викладу відповіді;
- оформлення матеріалу відповідно до вимог;
- уміння орієнтуватися в потоці інформації, вирізняти головне;
- уміння чітко сформулювати проблему, запропонувати її рішення, критично оцінити рішення і його наслідки;
- уміння показати, проаналізувати альтернативні можливості, варіанти дій;
- уміння сформулювати свою позицію, оцінку й аргументувати її.

Бажаний ефект від самостійної роботи студента можна отримати тільки тоді, коли вона організована й реалізована в освітньому процесі як цілісна система, що пронизує всі етапи навчання студентів в освітній установі. Вона сприяє поглибленню і розширенню знань, формуванню інтересу до пізнавальної діяльності, оволодінню прийомами процесу пізнання, розвитку пізнавальних здібностей, пізнанню самого себе і формуванню готовності до саморозвитку. Саме тому вона стає головним резервом підвищення ефективності підготовки фахівців.

СРС призначена не лише для оволодіння кожною дисципліною, але і для формування навичок самостійної роботи взагалі, у навчальній, науковій професійній діяльності. Значущість СРС виходить далеко за межі окремого предмета. Освіта повинна забезпечити потужний прорив до самоосвіти, першоджерел. Некритичне сприйняття знань необхідно замінювати особистим їх розумінням, структурованістю, вибіркоким засвоєнням.

Ураховуючи достатній рівень пізнавальної активності студентів, необхідно залучати їх до таких видів навчальної діяльності, які б розвивали і вдосконалювали базові прийоми самостійної роботи: культуру читання і культуру слухання, ведення короткого і раціонального запису (виписки, план, теза, конспект, анотація, реферат, рецензія, загальні прийоми роботи з книгою), пошук додаткової інформації (робота з бібліографічним матеріалом), раціональну організацію часу. Ці та інші прийоми повинні активно включатися в самостійну роботу студентів.

Самостійна робота завершує завдання усіх видів навчальної роботи. Вона формує у студентів здатність брати на себе відповідальність, самостійно розв'язати проблему, знаходити конструктивні рішення тощо. Знання, які не підкріплені самостійною діяльністю, не можуть стати справжнім надбанням людини. Крім того, самостійна робота має виховне значення: вона формує самостійність не лише як сукупність умінь і навичок, але і як рису характеру, яка відіграє істотну роль у структурі особистості сучасного фахівця.

Самостійність – це властивість особистості, яка характеризується двома чинниками: по-перше, сукупністю засобів - знань, умінь і навичок, якими володіє особистість; по-друге, ставленням особистості до процесу діяльності, її результатів і умов здійснення, а також стосунками з іншими людьми, що складаються в процесі діяльності. Форму-

вання самостійності в процесі навчання - одне з основних завдань освіти, рішення якого значною мірою сприяє самостійна робота студентів.

Самостійна робота має можливості інтелектуально-емоційної активізації особистості. Пізнавальні процеси, що розгортаються під час навчальної діяльності, майже завжди супроводжуються емоційними переживаннями. Тому при навчанні бажано створювати ситуації успіху, що сприяють формуванню позитивних емоцій. Це пояснюється тим, що емоційні стани і почуття роблять регулюючий вплив на процеси сприйняття, пам'яті, мислення, уяви особистості. Вони закріплюють і емоційно забарвлюють найбільш вдалі і результативні дії, сприяють розвиткові самостійності студентів.

Створення у студентів домінантної установки-мотивації на саморозвиток і самовиховання, формування культу самовдосконалення сприятиме вирішенню багатьох актуальних проблем сучасної освіти. Тому сьогодні дуже важливо формувати готовність студентів до саморозвитку і самовдосконалення. Під готовністю до саморозвитку майбутнього фахівця розуміють усвідомлення студентом потреби в найповнішій реалізації і використанні своїх здібностей і потенційних можливостей в практичній діяльності, їх самовдосконалення.

Підсумовуючи сказане, враховуючи при цьому розуміння внутрішніх механізмів освіти, що є контекстом й інструментом особистісного саморозвитку, не можна, не визнати таке: педагогічний процес своє головне призначення реалізує в тому, що є значущим чинником розвитку особистості студента і педагога. Проте ці потенціали можуть залишитися на тому ж рівні, якщо не буде спеціального забезпечення їхньої реалізації. Тому практика освіти сьогодні потребує створення педагогічних умов для реалізації можливостей його впливу на саморозвиток особистості та включених в нього людей.

У цілому ж орієнтація навчального процесу на самостійну роботу і підвищення її ефективності передбачає збільшення кількості годин на СРС; організацію постійних консультацій, видачу комплекту завдань для СРС відразу або поетапно; створення навчально-методичної і матеріально-технічної бази у ВНЗ (підручники, навчально-методичні посібники, комп'ютерні класи), що дозволяє самостійно освоювати дисципліну; доступність лабораторій і майстерень (для самостійного виконання лабораторного практикуму).

Останніми роками в передових школах набуває великого поширення технологія "портфоліо", яка є одним з основних елементів модернізації освіти, що сприяє активізації самостійної роботи студентів. Існує безліч визначень "портфоліо". По-перше, портфоліо - це систематичне і спеціально організоване збирання доказів, яке є способом системної рефлексії на власну діяльність і репрезентування її результатів в одній або більше галузях для поточної оцінки компетентності або конкурентоздатного виходу на ринок праці. По-друге, це спосіб фіксації нагромадження й оцінки індивідуальних досягнень учня (професіонала) у певний період його освітньої (професійної) діяльності [3].

У нашій країні, кажучи про папку або портфель індивідуальних навчальних досягнень учнів, найчастіше мають на увазі осмислення і репрезентування результатів, отриманих у процесі навчання, як новий спосіб оцінки їхньої діяльності. За допомогою технології "портфоліо" учень може запланувати та оцінити розвиток має своїх здібностей в різних галузях більш - менш самостійно. Вирішальним при цьому являється момент самовизначення і самопрезентації. Найважливішою метою "портфоліо" є можливість самопізнання і підвищення рефлексивності учнів у процесі навчання, що сприяє

підвищенню їхньої відповідальності, прояву самостійності в організації свого саморозвитку і самовдосконалення, і можливість самооцінки власних результатів.

Таким чином, метод "портфоліо" є систематичним і спеціально організованим збиранням аргументів, яке є способом системної рефлексії на власну діяльність і репрезентування її результатів для поточної оцінки їхньої компетентності і для контролю. Це ефективний спосіб раціонального і прозорого просування майбутніх професіоналів на ринку праці, спосіб оцінювання наявних у них можливостей для ділової, професійної і творчої взаємодії працевластувача з ними. Метод "портфоліо" застосовний і для комплексної оцінки компетентності викладачів ВНЗ, оскільки дозволяє використовувати форми самоаналізу, самооцінки та проектування їхнього саморозвитку.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Навчальна діяльність є основною діяльністю студента. Отже, саморозвиток його особистості відбувається невідривно і взаємопов'язано із процесом навчання. Велику роль у цьому процесі відіграє самостійна робота, значення якої поки недостатньо усвідомлено студентами і слабо організовано викладачами. Самостійна робота, що тісно пов'язана з аудиторною роботою, у той же час є найважливішою і, головне, дієвим джерелом розвитку й саморозвитку особистості студента. Вона відкриває великі можливості для вдосконалення процесу навчання з погляду сучасних вимог, що висуваються до системи освіти. Для підвищення її ефективності потрібний теоретико-методологічний аналіз форм і методів організації її проведення та забезпечення викладачів і студентів дидактико-методичними матеріалами.

Список літератури: 1. *Загвязинский В. И.* Теория обучения: Современная интерпретация: Учеб. пособ. для студ. вузов. – М.: Академия, 2001. – 192 с. 2. Закон України “Про вищу освіту” №2984–III, зі змінами від 19 січня 2010 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журналу: <http://zakon.rada.gov.ua/> 3. *Новикова Т. Г.* Анализ разработки портфолио на основе зарубежного опыта // Развитие образовательных систем в контексте модернизации образования. – М.: Academia, АПКИ ПРО, 2003. – 146 с. 4. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання: Навч. посібник / Алексюк А. М., Аюрзанайн А. А., Підкасистий П. І. та ін. – К.: ІСДО, 1993. – 336 с. 5. Педагогические теории, системы, технологии: Учеб. для студ. высш. и сред. учеб. заведений, обучающихся по пед. специальностям и направлениям / Котова И. Б., Шиянов Е. Н., Смирнов С. А. и др. / Под ред. С. А. Смирнова. – М.: Академия, 2004. – 509 с. 6. Самостоятельная работа студентов: теоретические и прикладные аспекты: Сборник материалов Международной научно-методической конференции / Под ред. А. А. Баранова, Г. С. Трофимовой. – Ижевск, 2004. – 268 с. 7. *Ягельська Н. В.* Методика організації самостійної роботи студентів з англійської мови з використанням професійного мовного портфеля: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Київський нац. лінгвіст. ун. – К., 2005. – 23 с.

Bibliography (transliterated): 1. *Zagvjazinskij V. I.* Teorija obuchenija: Sovremennaja interpretacija: Ucheb. posob. dlja stud. vuzov. – M.: Akademija, 2001. – 192 s. 2. Zakon Ukraїni “Pro vıvu osvitu” №2984–III, zi zminami vid 19 sichnja 2010 roku. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu do zhurnalı: <http://zakon.rada.gov.ua/> 3. *Novikova T. G.* Analiz razrobotki portfolio na osnove zarubezhnogo opyta // Razvitie obrazatel'nyh sistem v kontekste modernizacii obrazovanija. – M.: Academia, APKi PRO, 2003. – 146 s.

4. Organizacija samostijnoї roboti studentiv v umovah intenzifikacii navchannja: Navch. posibnik / Aleksjuk A. M., Ajurzanajn A. A., Pidkasistij P. I. ta in. – K.: ISDO, 1993. – 336 s.
5. Pedagogicheskie teorii, sistemy, tehnologii: Ucheb. dlja stud. vyssh. i sred. ucheb. zavedenij, obuchajuvihsja po ped. special'nostjam i napravlenijam / Kotova I. B., Shijanov E. N., Smirnov S. A. I dr. / Pod red. S. A. Smirnova. – M.: Akademija, 2004. – 509 s.
6. Samostojatel'naja rabota studentov: teoreticheskie i prikladnye aspekty: Sbornik materialov Mezhdunarodnoj nauchno-metodicheskoj konferencii / Pod red. A. A. Baranova, G. S. Trofimovoj. – Izhevsk, 2004. – 268 s.
7. Jagel's'ka N. V. Metodika organizacii samostijnoї roboti studentiv z anglijs'koї movi z vikoristannjam profesijnogo movnogo portfelja: Avtoref. dis... kand. ped. nauk: 13.00.02 / Kiiv's'kij nac. lingvist. un. – K., 2005. – 23 s.

М.В. Канивец

РОЛЬ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В ПРОЦЕССЕ САМОРАЗВИТИЯ СТУДЕНТОВ

В статье определена роль и значение самостоятельной работы в процессе саморазвития личности студента во время обучения в вузе. Предложены эффективные приемы ее активизации. Указаны основные задачи преподавателя в процессе управления самостоятельной работой студентов. Приведены результаты эксперимента, посвященного исследованию роли самостоятельной работы в саморазвитии личности и определению уровня подготовки студентов к ней.

Ключевые слова: самостоятельная работа, саморазвитие, самоэффективность, рефлексия, портфолио.

M. Kanivets

THE ROLE OF INDEPENDENT WORK IN THE PROCESS OF STUDENTS SELF-DEVELOPMENT

The role and the relevance of the self-reliant work in the self-development process of a student during his study at the high school are identified in the article. Authors propose effective techniques for its activation. Main goals of a teacher in the management process of student's self-reliant work are stated. Article contains results of the exploration that is devoted to the study of role of self-reliant work in the personal self-development and determination of the student's preparation level for it.

Key words: independent work, self-development, self-efficacy, reflection, portfolio.

Стаття надійшла до редакційної колегії 9.02.2012